

זאת התורה

לעידוד לימוד ההלכה בקרב בני התורה כדרכו של מרן הראש"צ הרב עובדיה יוסף זיע"א.
ובעודו של מו"ר הראש"צ הרב יצחק יוסף שליט"א

מו"ר הרה"ג הרב יצחק יוסף שליט"א

הראש"צ והרב הראשי לישראל

מתי עדיף לברך ברכה מבוררת [האדמה] מאשר ברכה כוללת [שהכל]

יש להקדים בדברי חד מן קדמאי, רבי דוד אבודרהם (תחלת הלכות ברכות) שכתב, גרסין בריש פרק כיצד מברכין (לה) ת"ר אסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, פ"י ברכה המיוחדת לאותו דבר, מעל. פ"י כאלו נהנה מקדשי שמים. ע"כ.

והיוצא מדבריו דכל שאין חשש ברכה לבטלה, עדיף טפי לברך ברכה מבוררת, מאשר לברך שהכל. והיינו היכא שבדיעבד אינו משקר בברכתו, שגם כשיש ספק אם צריך לברך בורא פרי העץ או האדמה, יש לברך בורא פרי האדמה, ולא לברך שהכל נהיה בדברו, כי ברכת בורא פרי האדמה מבוררת יותר. וכמו שכתבו התוספות ברכות (לט. בד"ה חביב עדיף). וכן כתבו עוד התוספות שם (מא. בד"ה אבל). ע"ש. (וכן כתב השערי תשובה סימן רו סק"א). וכן פסק רש"י בספר האורה (סימן מה ריש עמוד כד). וכן כתב הרא"ש בפסקיו (פרק ו' דברכות סימן ה', לז), בדיון בוסר, שאין לברך עליו בורא פרי העץ כשהוא פחות מפול הלבן, ואם מסופק הוא בבוסר אם הגיע לשיעור פול הלבן או לא, יברך בורא פרי האדמה, דקיימא לן כמתניתין (ברכות מ). בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא. ואף שהעמידה בגמרא כרבי יהודה, מכל מקום כן הלכה, כיון שסתם לנו התנא כמותו במשנתינו. ע"כ. וכן כתב רבינו יונה (ברכות לו) בדיון אבינונת וקפריסין. ע"ש. וכ"כ בספר תשב"ץ (סימן שכב) בשם רבינו יוסף. וכ"כ בספר הפרנס (סימן שעז). וכן כתב הרשב"ץ (ברכות מ דף רלט ע"א).

וזו לשון הטור ומרן השלחן ערוך (סימן רו סעיף א): בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא, אבל אם בירך על פרי האדמה בורא פרי העץ לא יצא. לפיכך אם הוא מסופק בפרי אם הוא פרי העץ או פרי האדמה, מברך בורא פרי האדמה. וכן פסק הרמ"א בהגה (סימן רב ס"ב).

ברכה על פירות מרוסקין - כל שאין שקר בברכתו לא חשיב ברכה לבטלה

ונפקא מינה בזה לענין תמרים שמעכן לגמרי, דהנה בגמרא ברכות (לה) אמרו, אמר ליה ההוא מרבנן לרבא, טרימא מהו, הוה אדעתיה דרבא מאי קאמר לה וכו', והלכתא תמרי ועבדינהו טרימא מברכין עלווייהו בורא פרי העץ. מאי טעמא במילתייהו קיימי כדמעיקרא. ופירש רש"י, טרימא דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק. ומשמע מדבריו שאם היה מרוסק לגמרי אין מברכין עליו בורא פרי העץ. משום דלאו במילתייהו קיימי כדמעיקרא. ומה שאמר רב אסי בגמרא שם לענין תרומה, שמותר לעשות ממנו טרימא ולא שחר, דמשמע לכאורה דתמרים שמיעכן במילתייהו קיימי כדמעיקרא, ולכן ליכא בזה הפסד, צריך לומר, דאליבא דהלכתא שאמרו שם בגמרא, יש לחלק בין דיני ברכות לדין תרומה, דלגבי דין תרומה אין לשנות מדבר שהוא אוכל מוצק למשקה נוזלי, שיש בזה משום הפסד התרומה. אבל לענין דיני ברכות בעינן שצורת הפרי תהיה ניכרת, ולכן אם אינו כתוש לגמרי מברכים עליו כברכתו. ודו"ק היטב.

והנה כשי"ר ש"י כן כתב בתרומת הדשן (סימן כט). ע"ש. וכן כתב הריטב"א (שם ד"ה תמרים), וז"ל: ושמעינן מינה דטעמא משום דבמילתייהו קיימי הא נתרסקו לגמרי עד שעברה צורתן לא, ואין מברכין עליהם אלא שהכל. וזו בנין אב למשקין היוצאין מן הפירות חוץ מזיתים וענבים, שאין דינן כמותן, ואין מברכין עליהם שהכל. וכן נראה דעת הטור (סימן רב) שכתב, תמרים שכתשן קצת ואין מרוסקין לגמרי מברך עליהם בורא פרי העץ. והיינו דנקט מרוסקין קצת, שאם מרוסקים לגמרי אינו מברך עליהם העץ. וכן משמע בתשובת מהר"ק (שורש מג). ע"ש.

אלא דצ"ב דמאי טעמא דלרש"י יברך שהכל, דאף שאינו יכול לברך בורא פרי העץ, מכל מקום נחית דרגה לברך עליו בורא פרי האדמה, דסוף סוף פרי הוא, ותורת אוכל עליו. וגם לדברי הריטב"א הנ"ל אמאי דמי למשקה הזב מן הפירות, והא לא דמי למשקה, דמשקה זיעה בעלמא הוא, ואינו מגוף הפרי, אבל בתמרים שמיעכן הרי יש כאן גוף הפרי, ולא שייך לומר זיעה בעלמא הוא. וצ"ל דכיון שהתמרים נתמעכו באופן שאינו לועסן, בזה יצאו מתורת אוכל, ולכן ירדו בדרגה לברך על זה שהכל, ולא בורא פרי האדמה. דהוי כמו גמיעת ביצה וכדומה, ומאבד בזה צורת האוכל. ועיין בתוס' חולין (קכ). ודו"ק.

אולם הרמב"ם (פרק ח' מהלכות ברכות הלכה ד) כתב, תמרים שמיעכן ביד והוציא גרעינים שלהם ועשאם כמו עיסה מברך עליהם תחלה בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. וכתב בבית יוסף שם, דאפשר שגם ר"י מודה לזה. ע"ש. ונראה שכן הוא ד' הרא"ש דסבירא ליה מי פירות ששראן או בישראל מברך עליהם בורא פרי העץ. ואטו טעם הפירות במים עדיף מגוף הפרי שנתרסק. [ועיין בשו"ת ספר יהושע סימן רלא].

בגליון:

- א. מו"ר הרה"ג הרב יצחק יוסף שליט"א.
ד. הרה"ג סבא דמשפטים הרב יהושע מאמאן שליט"א.
ד. הרה"ג הרב דוד יוסף שליט"א.
ו. הרה"ג הרב משה יצחק שליט"א.
ז. הרה"ג הרב ישי שרגא שליט"א.
ח. הבה"ח יוסף חיים ישראלוב הי"ו.

דבר המערכת

ב"ה זכינו לגליון השני של "זאת התורה" אשר מופץ באלפי עותקים בכל הארץ, זכינו ב"ה לקבל המון תגובות הערות והארות, אשר חיממו את לבנו ועודדונו, כמו"כ זכינו להתקבל אצל גדולי ורבני הדור שליט"א אשר שמחו למראה הגליון ועודדו למשיך ובזכותם ב"ה הגענו גם לגליון השני ונודה בזאת מקרב לב במיוחד למו"ר הראש"צ הרב יצחק יוסף שליט"א על עידודו ותמיכתו.

גליון זה איננו גליון פוליטי ואיננו תומכים בגורם זה או אחר אלא מטרתנו היא אחת כמו שכבר בארנו להגדיל תורה ולהאדירה ולהגיש את פסקי ההלכה של גדולי הדור לבני התורה שנראה ונלמד איך פוסקים הלכה למעשה כמו שתמיד הדגיש לנו מרן מאור ישראל זיע"א.

בהמשך למטרתנו זאת אנו מעודדים את בני התורה לשלוח חידו"ת הלכתיות.

ומכריזים בזאת על הבה"ח יוסף חיים ישראלוב, שזכה בסכום של 500 ש"ח, מתנת החפץ בעילום שמו, למען מטרה זו, ושיצליח בכל דרכיו ועסקיו - אמן!

גודל החידו"ת מקסי' בגודל A4 מוקלד ומסודר

ונודה בזאת מקרב לב לתורמים להגדיל תפוצת הגליון.

ובראשם הרב יהושע ויזגאן שליט"א וכן לבעל דפוס "צבעי הקשת"

על תמיכתם הרבה

שהקב"ה ישלח להם ברכה מן השמים - אמן!

ובסיום עלינו להודות לרבנים שליט"א אשר הסכימו לנו ברוב טובם לאפשר לנו לזכות וללמוד מתורתם

יתן ה' שיזכו לברכות התורה ובריאות איתנה אמן ואמן!

ברכה המערכת

ומרן השלחן ערוך (סימן רב סעיף ז), העתיק לשון הרמב"ם הנ"ל, שתמרים שמיעכן ועשאן כעיסה יש לברך עליהם בורא פרי העץ. והרמ"א בהג"ה הביא סברת התרומת הדשן לברך עליהם שהכל. ע"ש.

אלא שנחלקו האחרונים בביאור דעת התרומת הדשן, וז"ל (סימן כט): גודגדניות שמבשלין אותן לגמרי ומערבין בהן תבלין ודבש, מה יברך עליהם, וכתב, דלכי דייקין בפירוש רש"י בהא דטרימא מאי מברכין עליה וכו', ע"ש. ולכאורה משמע דסבירא ליה כדעת רש"י, שאם הם מרוסקין לגמרי, מברך עליהם שהכל, וסמך על מה שנמצא באשר"י קטן בהדיא, דתמרים מרוסקין לגמרי מברך עליהם שהכל. אולם במגן אברהם (סימן רב ס"ק יח) כתב, שדעת היש אומרים שהביא הרמ"א, ושמקורם מהתרומת הדשן, הוא דוקא בגודגדניות שנתבשלו כיון שהוא נימוח לגמרי, וכ"כ מהרי"ק. אבל בנידון דהרמב"ם בעשאו עיסה, לא פליג התרומת הדשן, וסבירא ליה כהרמב"ם לברך עליהם עליהם בורא פרי העץ. וכן משמע נמי מלשון התרומת הדשן. וכן משמע בסימן רד סעיף יא, שכתב, אפילו הם כתושים ביותר, דלא פליג הרמ"א. וגם בד"מ סימן רד משמע דס"ל כהרב בית יוסף, וכן בתרוה"ד אפשר דמודה בתמרים שמיעכן קצת כהרמב"ם. ע"כ. וכן כתבו הלוש והאליה רבה שם. אולם מדברי הגר"א בביאוריו לא משמע כן, שכתב ע"ד הרמ"א, וז"ל: כפירוש רש"י שם וכו' ואינו מרוסק. וכן כתב הטור. וחולקים על הרמב"ם והשלחן ערוך שכתב, ועשה מהן עיסה. ע"כ. ועיין עוד בשער הציון (שם ס"ק מו). ע"ש.

ובספר קהלות יעקב (ברכות סימן כג) הקשה, מהא דאמרינן לעיל, גבי דבש תמרים, אמר ר"א מברכין עליה שהכל, מאי טעמא, זיעה בעלמא הוא, דאמרינן דאתיא כר"י דסובר במי פירות שאין חייבים עליהם משום ערלה וכו', והשתא למה לי לטעמא דזיעה בעלמא הוא, והלא אפילו אם גוף הפרי עצמו שנתרסק ונעשה כעיסה, לדעת רש"י ודעימיה מברכין שהכל, והכא נמי האי דובשא אפילו אי חשבת ליה גוף הפרי, ליכא בה ברכת בורא פרי העץ מהאי טעמא דהדבש מרוסק לגמרי, ע"ש.

וראיתי שמתרצים, דגבי דבש תמרים הוא אמינא דלא הפסידו ברכתן מאחר דאורחיהו בכך, ומשום הכי הוצרכו לומר טעם דזיעה בעלמא, ושאיני מתמרים שאין אורחיהו בכך, ואדרבה מיגרע גרע מחשיבותם. תדע, שהרי מבואר בגמרא (שם לט) דמיא דסילקא כסילקא, ומיא דכולהו שלקי ככולהו שלקי, ואין הברכה נפסדת בכך, שהרי אורחיהו בהכי, אבל בתמרים שמיעכן לגמרי שאין דרכם בכך, אין הכי נמי מברך שהכל.

ובאמת בקהלות יעקב שם הוכיח כדברי התרה"ד הנ"ל, מהא דאיכא מ"ד בברכות שם, גבי גרגלידי דליפתא, שאם חתכם לחתיכות קטנות מאד, מברכים עליהם שהכל. ואמרו שם במסקנא, וכי אתאן לבי ר"י אמר לו, אידי ואידי בורא פרי האדמה, והאי דפרמיניהו טפי כי היכי דנמתיק. ע"כ. ואי נימא דבנתרסק לגמרי מברכין בפה"ע, א"כ למה לי לטעם מיוחד בהי גרגלידי, כי היכי דנמתיק טפי, אלא ע"כ משמע דבשאר ריסקו כהאי גוונא דפרימא זוטא כגרגלידי, היה מפסיד ברכתו. ע"ש. ובאמת, לדעת הרמב"ם ודעימיה צ"ל, שבגמרא הוצרכו לטעם מיוחד בהי גרגלידי דליפתא, שמברכים עליהם כברכתם משום דעביד להו כי היכי דנמתיק, דלא נימא שע"י זה גרע טפי, שהרי אין דרך לאוכלו פרוס כל כך, משום הכי הוצרך לה"ט, אבל איה"נ בכל הפירות אף היכא דנתרסק לגמרי מברכים עליו כברכתו.

והנה לדידן דאזלינן בתר הוראות מרן השלחן ערוך, יש לברך על תמרים שמיעכן בורא פרי העץ, אף אם מעיכן לגמרי, ולא נשאר עליהם צורתם כלל, שהרי גוף הפרי הוא. וכמבואר בבית יוסף (שם ובסוף סימן רד). ע"ש. וכן הסכים בשו"ת בני יהודה עייאש חלק ב' (סימן צא), שהוא אף במרוסקין לגמרי. ע"ש. [ועיין בספר תוספות ירושלים דף ח. ולסמן רח, וי"ל ע"ד. ודו"ק].

אלא שבשיירי כנסת הגדולה (הגהות בית יוסף אות ט) תמה על מרן ז"ל, שהרי קיימא לן דספק ברכות להקל. ולכן כתב לברך על תמרים מרוסקים שהכל. ע"ש. וכן כתב ביד אהרן, ושכן עמא דבר. ע"ש. והב"ח כתב, דלענין הלכה יש לברך על תמרים מרוסקים לגמרי בורא פרי האדמה, אבל בתרומת הדשן כתב וכו', וכך נוהגים העולם (לברך שהכל) והנה להם לישראל. ע"ש.

גם הגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים חלק ב' (סימן כח) העלה כן, דספק

ברכות להקל ויברך על התמרים האלו ברכת שהכל. ושם דחה מה שנהגו איזה חכמים בבגדאד, שאומרים שמנהגם לברך על התמרים המעוכים בורא פרי העץ, וכתב, כי הם לא ידעו שמקור דברי מרן השלחן ערוך יש בו פלוגתא, וספק ברכות להקל, וכל אחד אוכל בביתו ועושה לפי דעתו והשגתו, כי זה המדג'גה אין מביאים אותה על השלחן, ואין אוכלים אותה בפומבי, וכמה פעמים דרשתי ברבים לברך על זה שהכל, ואין פוצה פה ומצפצף, דכיון שהוא מרוסק לגמרי ואין ניכר בה צורת תמרים כלל, יש לברך שהכל. עכת"ד.

וכן פסק בכף החיים (סימן רב אות נז), דלכתחלה על כל דבר שנתרסק לגמרי ואין צורת הפרי ניכרת, בין שהוא מין עץ או אדמה, אין לברך לפניו אלא שהכל, ולאחריו בורא נפשות רבות. ע"ש. [ועיין בשו"ת יביע אומר חלק א' (חלק אורח חיים סימן יב אות א'), שאין ברכת נפשות פוטרת מעין ג].

אולם מה שהקשה בשיירי כנסת הגדולה הנ"ל, לא קשיא מידי, שהרי אף לדעת החולקים אם בירך בורא פרי העץ יצא, ואם כן לא שייך בזה האי כללא דספק ברכות להקל, וכמו שכתב בכיוצא בזה המגן אברהם (סימן ר סק"א) בזה"ל: נראה לי שאותן הגדלים על האילן, ומברך בורא פרי האדמה משום שלא נגמר הפרי, או משום שאין עיקר הפרי, אם בירך בורא פרי העץ יצא. והעתיקו דבריו האחרונים. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ז (סימן כט). עש"ב.

וכן כתב בברכת יוסף ידיד חלק ב' (דף כב ע"ב), דבכהאי גוונא ליכא למיחש לספק ברכות. ע"ש.

ובחיי אדם (כלל נא סימן יב) כתב, שדבר שברכתו בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה, רק מחמת שנתרסק או מחמת שאינו עיקר הפרי או שלא נגמר הפרי, ירד ממעלתו ומברכים עליו בתחלה שהכל, מכל מקום בדיעבד אם בירך עליו ברכתו הראויה לאותו מין, יצא. ע"ש. [ועיין ברמ"א סימן רב סעיף ז]. וכן פסק בשו"ת שער אשר אורח חיים (סימן ו' בד"ה והנה), שהעיקר לדינא כדעת מרן ז"ל. ע"ש.

ומה גם דהיכא שאכל מהתמרים המרוסקים כשיעור המתחייב בברכה אחרונה, שראוי לו לברך העץ, כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה על העץ ועל פרי העץ, שאם יברך עליו בתחלה שהכל, איך יברך עליו לבסוף מעין שלש, ויעשה כעין דבר הסותר, [עיין תוס' ברכות לז.]. וגם לברך נפשות אינו יכול, שאם מחוייב לברך מעין שלש, אין ברכת נפשות פוטרת במקום מעין שלש. כמו שביארנו בכמה דוכתי. ושכן דעת הרבה פוסקים, שברכה מעין ג' היא מה"ת, ונפשות מדרבנן. ולכן יותר נכון לברך בתחלה בורא פרי העץ, כדי שיוכל לברך בסוף על העץ ועל פרי העץ. ועיין עוד בשו"ת כנסת הגדולה (סימן סד דף מג סע"ב), ובשו"ת דבר משה ח"ג (דף טו). ע"ש.

ובפרט דהכא איכא ספק ספיקא לברך בורא פרי העץ, שהרי כתב הפרי מגדים (סימן רב משי"ב סק"ד) שזהו דוקא כשעירב בהם דבש ותבלין והוא ליה כתרת לגרירותא, שנשתנו בטעמן ובמראיתן. הא לאו הכי מברך בורא פרי העץ. וכ"כ בנשמת אדם (שם דק"ח). וכן פסקו המהרש"ם בדעת תורה (סימן רב סעיף ג), ובספר יד הקטנה (הלכות ברכות מ"ע ס"ק יז), ובשו"ת נחלת שבעה (סוף סימן עא). ע"ש.

לפי זה הוה ליה ספק ספיקא לברך עליהם בורא פרי העץ, ובצירוף דעת מרן ליכא למיחש לספק ברכות להקל בכה"ג, אחר שאין כאן חשש ברכה לבטלה. ובאמת שאם אוכל כשיעור מן התמרים המרוסקים, יצטרך לברך ברכה אחרונה מעין שלש, כי בורא נפשות רבות לכתחלה אינה פוטרת ברכת מעין שלש, וכמבואר לעיל ד"ה ומה גם, ואם כן בע"כ גם בתחלה יברך בורא פרי העץ, ולא יעשה כתרתי דסתרי. ודו"ק. ועיין בשו"ת כנסת הגדולה (סימן סד דף מג סע"ב). ע"ש.

ובשו"ת לב אברהם (ריש סימן לג) הביא מסידור היעב"ץ שכתב, שתפוחים מבושלים אפילו נימוחו לגמרי מברכים עליהם העץ. ופקפק בכונתו אם רצונו לומר אפילו נימוחו לגמרי וכו'. ע"ש. ולפי מה שביארנו נחא, שהרי אין בזה ספק ברכות, וס"ל להיעב"ץ כמרן ז"ל.

וראיתי בשו"ת כרם שלמה קוטלר חלק א' (סימן כא) שחולק בזה על הרב השואל, וסובר דלהרמ"א דסבירא ליה שצריך לברך שהכל [לכתחלה] מפני שסובר שאין ברכת בורא פרי העץ פוטרת בדיעבד את המרוסק, אלמלא

שנראה לו עיקר כדעת הרמב"ם שצריך לברך בורא פרי העץ. ע"ש.

אולם באמת אין הוכחה מדברי הרמ"א, דלרווחא דמילתא קאמר שהאמת נ"ל שהעיקר כהרמב"ם. וכן כתב הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל בהסכמה לספר מקור הברכה. ע"ש. ועיין עוד בספר מנחת שלמה (סימן צא אות ג', עמוד תקמ"ה), ובשו"ת דברי נחמיה (אורח חיים סימן יג'), ובשו"ת ראש משביר (סוף סימן ז'), ובשו"ת באר משה חלק ב' (עמוד פא-סא). ע"ש.

ונהנה בספר זכור לאברהם (תשנ"א עמוד רעג) כתב הגרב"צ אבא שאול זצ"ל, שעל פירות מרוסקים לגמרי כגון רסק תפוז, מברך שהכל. ואם אינם מרוסקים לגמרי, וכגון שעשה מהם מרקחת פירות, מברך בפה"ע. ודייק כן ממ"ש הרמב"ם "תמרים שמיען ביד", שאז סוף סוף ניכר שהם תמרים, אבל אם ריסקן במכונה, כמו ב"מיקסר", יש לברך עליהם שהכל. וכתב עוד, שאף שנראה שדעת השלחן ערוך אינה כן, ואיה"נ לד' מרן גם בנתרסק לגמרי מברך עליהם בפה"ע. מכל מקום נקט"י ספק ברכות להקל נגד מרן. ולכן יברך שהכל. ע"ש.

אולם ממה שכתבו הרמב"ם והשלחן ערוך "ועשאו" כמו עיסה" לכאורה יש לדייק דאף שנעשו כעין עיסה ולא ניכר כלל, מברכים עליהם העץ. ומה שכתבו "ביד", הוא מפני שכן היה הדרך בתמרים בזמנם, ודיבר הכתוב בהוה. ועוד, שמדברי הבית יוסף בד"ז, מבואר, שלפ"ד הרמב"ם גם בנתרסקו לגמרי מברך עליהם בפה"ע. ומה לי נתרסק ביד או במכונה, ולכן גם כתב "ועשה מהם עיסה". והיינו, שיש כאן ב' דעות, דעת רש"י דדוקא נתרסקו קצת, ודעת החולקים דלא דוקא, ולדברי הרב אור לציון יש כאן ג' דעות. ודוק.

ומה שחשש משום ספק ברכות להקל אף נגד מרן, הנה כבר כתבנו שבנ"ד אין לחוש לספק ברכה לבטלה, שהרי גם לדעת הריטב"א, המהרא"א, והרמ"א אם בירך על פירות מרוסקים בפה"ע יצא, שהרי לא שיקר בברכתו, וכמו שכתב בכיו"ב המגן אברהם (סימן רו סק"א), שאף על פי שהמברך על פרי האדמה בפה"ע לא יצא, מכל מקום פירות הגדלים באילן, שצריך לברך עליהם בורא פרי האדמה משום שלא נגמר הפרי, או מפני שאינם עיקר הפרי, אם בירך עליהם בורא פרי העץ יצא. והעתיקו דבריו כמה אחרונים. והסביר הפמ"ג שם, שהוא משום שהמברך על פרי האדמה בפה"ע הרי הוא משקר בברכתו, מה שאין כן היכא שאינו משקר בברכתו. ע"ש. [וע' בשו"ת יחיה דעת חלק ב' עמוד קלט].

ויש לצרף כאן סברת מרן החיד"א בחיים שאל חלק ב' (סימן טו), שכ', שאף דנקטינן ספק ברכות להקל נגד מרן, העושה כדעת מרן אין מזניחין אותו. ע"ש. וכ"ש בנ"ד שאין בו חשש ברכה לבטלה, וכנזכר.

ואחר כתיב זאת יצא לאור שו"ת יביע אומר ח"ז, ושם (סימן כט) השיג גם כן על דברי הרב אור לציון הנ"ל, במה שדקדק מלשון מיעטן "ביד", דהגם שכן דקדק הרב נהר שלום (סימן רב סק"י), אולם כבר השיגוהו בתוקף רב בשו"ת שער אשר הנ"ל (סימן ז') ובספר ברכת יוסף חלק ב' (דף כ"ט ע"א), שמדברי הרמב"ם (פ"א מהלכות תרומות) מוכח דלא דוקא ביד אלא ה"ה בכלל. ומה שחשש לספק ברכות להקל, תימה שלא ירד לסברא הנכונה הנז' שבנ"ד לא שייך הכלל דספק ברכות להקל, מאחר שאף לדעת החולקים על מרן אם בירך בפה"ע יצא, אף על פי שהם מרוסקים לגמרי, כיון שבאמת מפרי העץ הם, הילכך לא שייך בזה הכלל דספק ברכות להקל. וע"ש באורך.

ודע שהוא הדין ברסק תפוז אדמה, הוא על פי המבואר לעיל בתמרים שמיען, והוא הדין והוא הטעם. וכן מורה ובא מרן אאמו"ר שליט"א. וכ"כ להדיא בסידור בית יעקב להיעב"ץ (דיני ברכת הנהנין אות יט, דף קח:) שעל תפוז אדמה אפילו נמעכו היטב בכף, מברך האדמה. ע"ש.

גם במשנה ברורה (סימן רב סק"ט) כתב, שהוא הדין לענין פרי האדמה, כגון ער"ד עפ"ל שמיען ועשאו כעיסה. [ובתרגום כתב, דהיינו תפוז אדמה].

אמנם בקציצות שנעשות מתפוז אדמה מרוסק, עם ביצים וכדומה, מברכים שהכל, כמבואר בסידור דרך החיים (דיני ברכת הנהנין ערך קניידליך וערך קינעל), שבתפוחי אדמה מפורדים וחוזרין ולשין אותם מברך שהכל. אבל כשטעמן ניכר אפילו נימוקו ונתרסקו לגמרי ואין צורתם ניכרת מודה התה"ד שיש לברך עליהן בפה"ע. ולכן פירות ששלקו וטעם הפירות ניכר במי הבישול

להרא"ש מברך בפה"ע על המים, ומשום דלא דמי לפאווידלא שיש בה טעם בשמים ודבש. ע"ש.

וכ"כ בנשמת אדם (כלל נא סימן ח) שהמדקדק בדברי התה"ד ומהר"י קולון יראה להדיא דדוקא היכא שנתערבו בתבלין ודבש ונשתנה טעם הפרי ממה שהיה, בזה כתבו לברך שהכל, מה שאין כן אם לא נשתנה הטעם. ובזה ניחא מ"ש הטור והשלחן ערוך אליבא דהרא"ש, שאם בישל פירות ונכנס טעם הפירות במים שיברך בפה"ע, ואטו גריעי פירות המרוסקים ונימוחים לגמרי מהטעם של מי הבישול שלהם, ולפמש"כ ניחא, שבמים של בישול הפירות לא נשאר אלא רק טעם הפירות בלבד.

ואמנם דברי הפמ"ג הם לדעת המהרא"א והרמ"א הנ"ל, אבל לדידן דנקטינן כדעת מרן השלחן ערוך, ליכא נפ"מ אם נשתנה הטעם או לא, דהא "במילתייהו קיימ", ואינם בגדר זיעה בעלמא. וכיון דבדיעבד לא הוי ברכה לבטלה, ליכא למיחש לספק ברכות להקל.

וע"ש בחי"א אדם (שם סימן יב) שכתב, שדבר שברכתו בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה, רק מחמת שנתרסק או מחמת שאינו עיקר הפרי או שלא נגמר הפרי, ירד ממעלתו ומברכים עליו בתחלה שהכל, מכל מקום בדיעבד אם בירך עליו ברכתו הראויה לאותו מין, יצא. ע"ש. [ועיין ברמ"א סימן רב ס"ז]. וכ"פ בשו"ת שער אשר (אורח חיים סימן י' בדי"ה והנה), שהעיקר לדינא כדעת מרן ז"ל. ע"ש.

ואמנם בחזון איש (הלכות ברכות סימן לג) כתב, דהני דסברי דבנתרסק לגמרי מברך שהכל, על כרחך סברי דגם לענין ערלה פטור עליהו, וכן לענין תרומה אין חייבין עליהו, דהא בגמ' ברכות (לה) מבואר בהדיא דלר"א מברך בורא פרי העץ על דבש תמרים אף על גב דדבש הנסחט מרוסק יותר מתמרים שריסקו, אלמא דאין הברכה תלויה בקיום הצורה, אלא תלויה אי חשיב עדיין פירי בכל דיני התורה, וכל דיוקו של תרומת הדשן הוא מפירוש רש"י על טרימא הנאמר לענין תרומה. וכן משמע ברשב"א שלדעת הראב"ד דמשקין היוצאין על ידי חסיטה אינן זיעה ומברכים עליהם בורא פרי העץ. וא"כ ע"כ הני דסברי שברכתן שהכל סבירא להו דזהו בכלל מי פירות לכל דיני התורה, והרי פוסקים דפליגי לענין ברכה תלויה בב' תירוצי התוס' בחולין (כ"ה) שלדעת הר"ש שם, המחיה את החמץ לא חשיב זיעה בעלמא מסברא, אלא משום דכתיב אכילה, ואם כן בכלאים חייב בהמחה הפירות. והוא הדין לענין ברכה, מברך עליהן בורא פרי העץ. ולפי' קמא בתוס' שם גם מיחוי פירות בכלל זיעה בעלמא, ואמנם כבר כתב המשנה ברורה שם דהעיקר דנקטינן דאף בנתרסק לגמרי למשקה, מברך בפה"ע. ואם כן הוא עיקר הפרי, ומותר לרסק תרומה, דזהו בכלל טרימא. ע"ש.

והיוצא מדבריו דלהסוברים דברכת הטרימא שהכל באופן שנתרסק לגמרי, הוי כמשקין היוצאים מן הפירות. ולדבריו צריך לעיין אם בירך בדיעבד על תמרים שמיען לגמרי בורא פרי העץ, אם יצא ידי חובתו, שהרי לדעתו הוי כזיעה בעלמא. אך בחי"א אדם הנז' מבואר להדיא שיצא ידי חובה.

שוב ראיתי במנחת שלמה חלק א' (סימן צא אות ב') שתפס בפשיטות, דשוקולד העשוי מגריירי קקאו, גם לדעת רש"י ודעימיה אינו נחשב כזיעה, ולא דמי למי פירות. ע"ש. ואף שלא הזכיר דברי החזון איש, הנה באמת אין הכרח גמור לומר שלדעת רש"י דתמרים שמיען לגמרי ברכתן שהכל הוא משום דהוי כזיעה. דיש לומר שטעמו של רש"י משום דבכחאי גוונא אינו יכול לברך בלשון בורא פרי, דהא אינו נראה כלל כפרי, לאחר שנתרסק לגמרי. ואין טעמו של רש"י משום דהוי כזיעה, דאם כן גם בדיעבד לא יצא ידי חובה. אלא טעמו של רש"י דלכתחלה צריך לברך בלשון בורא פרי רק על דבר שניכר שהוא פרי. ובנתרסק לגמרי אינו יכול לומר בורא פרי, אחר שאינו ניכר.

ועל כל פנים לדידן דנקטינן כהרמב"ם ומרן, תמרים שמיען לגמרי ברכתן בורא פרי העץ, ואין להן דין כזיעה היוצאת מהפרי. ומה שנהגו לברך שהכל בלדר וכדורי פלאפל, גם זה אינו אלא מצד המנהג, דגם בזה לא שייך ספק ברכות להקל דסוף סוף לא שיקר בברכתו. ואטו אם יברך על הלדר בורא פרי העץ שיקר בברכתו. דאף שהוא מרוסק לגמרי ונשתנה טעמו, נשתנה מראיתו, נשתנה שמו, ונעשה ע"י בישול ותערובת, אפ"ה שם עץ עליו, ולא שיקר בברכתו, ולא דמי למים היוצאים מהפרי דהם חשיבי כזיעה.

הרה"ג סבא דמשפטים הרב יהושע מאמאן שליט"א

זקן רבני מרוקו ומח"ס "עמק יהושע"

בענין ברכת על המחיה ועל הכלכלה

הגר"א וכן הסכים הלס"ל אות י"א וכתב הטעם משום דאמרו בברכות מ"ט ע"א דאין לחתום בשתים, ואם יאמר על הכלכלה הו"ל חותם בשתים יעו"ש.

וכ"כ ח"א כלל נ' אות ג' וכן משמע מדברי מר"ן ע"ה לקמן סעיף י"ב דאין לחתום כי אם על המחיה יעו"ש עכד"ק.

אך אמנה יש לדעת לרבנו הטור ע"ה ודעמיה דסברי מר"ן שיש לחתום על המחיה ועל הכלכלה איך יפרנסו הא דאמר רבנו הקדוש בגמרא שם דאין לחתום בשתים, ואפשר לישב בדוחק שס"ל המחיה והכלכלה אחת היא.

ולך נא ראה בספרי **עמק יהושע** חלק א' בחלק אור החיים ס' ט"ל שהארכתי בפרשה זאת מפי סופרים ומפי ספרים כי ה' הטובה עלינו, ויערב לך, ואין צורך לבוא בכפילה ודו"ק.

וצו"מ וימ"ן החו"פ ירושלים עיה"ק תובב"א היום כ"ח ניסן המלומד בניסים ש"ש התשס"ד ליצירה, בא ס' "בנאות דשא" ירביצני לפ"ק, עבד האל הנאמן.

יהושע מאמאן נר"ו.

הרה"ג הרב דוד יוסף שליט"א

חבר מועצת חכמה"ת וראש ביהמ"ד "יחווה דעת"

בדין קירוב בישול בשבת

בהגה (ס"ס רי"ט) ובתשובה (סימן ק"ב).

אמנם בחידושי הריטב"א (שבועות יז:) כתב, דאפשר דחייב, דקירוב בישול מילתא היא כמו בקירובי עבודה. והביאו רע"א בהגהותיו (ס' ש"ח סק"א) ובחידושי על הרמב"ם ריש פרק ט'. ומשמע דלא פשיטא ליה להריטב"א שחייב מן התורה. והגרע"א בעצמו כתב בפשיטות דקירוב בישול הוא בישול גמור דאורייתא, וצוין למה שכתב בשו"ע סימן ש"ח. ובאמת שמדברי הריטב"א בע"ז לח. מבואר יוצא דקירוב בישול חייב מן התורה ובכל דוכתא הוא מילתא מלבד בבישולי גויים. (ועיין עוד בחידושי הריטב"א הנמ"ד שבת יח) וצ"ע. והאגלי טל (מלאכת זרע אות כב' סק"ו) כתב לתמוה על דיברי הריטב"א בשבועות הנ"ל דנראה דלא פשיטא ליה דקירוב בישול הוא דאורייתא, שהרי מדברי הגמ' ביצה ל"ד. שאמרו "ואחד מגיס" וכו' כולם חייבים, מוכח להדיא דקירוב בישול חייב מן התורה. וכן העירו הגרצ"פ פראנק בקונטרס טל הרים והאבי עזרי (פ"ט הל"א). וכן יש להעיר על דיברי הפני משה (שבת פ"ב ה"ה) שכתב דקירוב בישול לענין שבת לא הוא כבישול ממש. ובשו"ת אבני נזר (או"ח ס' ע"ב) הביא בשם מי שרצה ליישב דברי הריטב"א דמה שאמרו שהמגיס חייב, היינו משום דאף אחר שנתבשל כמאכל בן דרוסאי יש בו מישם בישול עד שיתבשל

לכבוד ידידנו היקר, המזכה את הרבים, ואשר בדברו מעריב ערבים, הרב הגדול ראובן אלבאז שליט"א.

שלום רב וישע יקרב, לכבודו, ולכל בני חברתו, העי"א.

ידידנו היקר. בערב פסח שחלף קבלנו טופס ברכות על המחיה ועל הכלכלה, ואני תמהתי בראותי כתוב שמה שחתימת ברכת מזונות, היא "על המחיה ועל הכלכלה" ונוסחה כזאת היא נגד ההלכה, כי ההלכה כרבנו הקדוש שכתב בגמרא ברכות מ"ד ע"א, אין חותמין בשתים, רק חותמין על הארץ ועל המחיה, וכך פסק מר"ן מלכא ע"ה בב"א אור"ח סי' ר"ח, דדעתו דעת עליון כשני עמודי הוראה הרי"ף והרמב"ם ע"ה, ועודד כמה פוסקים ע"ה כך פסקו, ובראשם רבנו הרא"ש ע"ה, הנה רבנו כף החיים הביא דברי קדשים שם ס"ק נ"ז, והילך לשונו שכתב שם אמנם מ"ש רבנו הטור בחתימת על הארץ ועל המחיה, בגמרא שלפנינו ליתא תיבת ועל הכלכלה אלא רק על הארץ ועל המחיה.

וכן בהרי"ב וברמב"ם פ"ג וכ"כ הסמ"ג בשם הרמב"ם ובה"ג דעיקר לחתום על הארץ ועל המחיה ולא על המחיה ועל הכלכלה.

והביאו ב"י ע"ה ופרישה אות י"ד וכ"כ השל"ה דף צ"ה ע"ב וכ"כ בביאור

הנה בחידושי הרשב"א (שבת י"ח: וביצה לד.) כתב דהמגיס בקדרה חייב משום שמקרב בישולו. ומבואר דסבירא ליה דקירוב בישול הוא בישול גמור לענין שבת, וחייב עליו מן התורה. וכן מבואר בדברי הרמב"ן (שבת יח:) ובהרא"ש (שבת פרק ג' סימן א') דקירוב בישול חייב משום מבשל. וכן כתב הר"ן (ע"ז פ' ב' דף ט"ז סע"א) שבכל התורה חוץ מבישול גויים חייב על קירוב בישול. וכן כתב המאירי (שבת עג.) שכל שממחר לאפות או לבשל, כגון בולל ומגיס בקדרה או משים כיסוי של קדרה על קדרה חייב משום מבשל. וכן מתבאר מדברי התוס' (שבת מח. ד"ה דזיתים) בשם רשב"ם, שאם מחזיר הכיסוי קודם שנתבשל התבשיל נמצא מבשל בשבת. וכן הובא בטור (ס"ס רי"ז) ועיין ב"י (שם) שכן כתבו רבים מהראשונים לענין החזרת הכסוי. ומוכח מדבריהם, שכל הממחר לגמור הבישול הוא חיובא דאורייתא. וכן כתב בחידושי הר"י מלוניל (שבת ריש פרק ז') שהמשים כיסוי על גבי קדרה בשבת חייב משום מבשל וכן כתב בספר התרומה (במפתחות סימן רל"א) דבתוספת כיסוי שבת הוא ליה מבשל בשבת. וכן כתב הסמ"ג (לאוין ל"ה) והסמ"ק (ס' רפ"ב עמ' רפ"ו) והגהות מימוניות (פרק ג' מהל' שבת א"ח) דהוי מבשל. וכן פסק בשו"ע סימן רנ"ד ס"ד שצריך להזהר שלא יחזיר הכסוי אם נתגלה משחשכה ושלא להוסיף עליו עד שיצולו, מפני שממחר לגמור בישולם בשבת. וכן פסק ברנ"ז ס"ד. וכן פסק הרמ"א

בישולם. והסמ"ג (לאוין ס"ה) כתב, דבתוספת כסוי בשבת הוה ליה מבשל בשבת. ומוכח להדיא דהוי מבשל ממש מדאורייתא. אבל הסמ"ק (מצוה רפ"ב עמ' רפ"ו) והגהות מימוני (פ"ג הל' שבת אות ח') כתבו דבתוספת כסוי הרי הוא כמבשל בשבת. ואולי סבירא להו דבנתבשל כמאכל בן דרוסאי לא הוי דאורייתא אלא דרבנן, ואה"נ שכל שיש בו משום בישול דאורייתא יש בו איסור מדאורייתא אף בקירוב בישול. אולם בדיברי ההגהות מימוני א"א לבאר כך שהרי להלן (ריש פרק ט') כתב בהדיא שכל שלא נתבשל כל צורכו יש בו משום בישול. והמאירי (שבת עג.) כתב בהדיא שהמשים כיסוי של הקדרה על הקדרה חייב משום מבשל מפני שממחר הבישול. וכן כתב בחידושי ר' יהונתן מלוניל (שבת ז' במשנה אבות מלאכות זכ"י) וגם יש לומר שמה שנקטו הפוקים הנ"ל לשון גרמא, היינו משום שבמלאכת מבשל חייב מן התורה אף על פי שאינה אלא כעין גרמא, ועיין לעיל מה שכתבתי להלן בבירור הלכה ס"ק ס"ו בשם כמה פוסקים, לענין אם מלאכת מבשל חשיבא גרמא או מעשה בידים, וה"ה הכא שגורם למחר את בישולו, וממילא חייב מן התורה.

ומכל הנ"ל יש ללמוד לדינא שמן התורה מלאכת מבשל בשבת היא אף באופן שמקרב ומזרז את הבישול בשבת, אע"פ שבלא פעולתו היה התבשיל מתבשל לאחר זמן ונביא כמה דוגמאות לדברים שיש להיזהר בהם ביותר משום קירוב בישול, והעושה אותם חייב משום מלאכת מבשל דאורייתא בשבת: יש להיזהר ביותר שלא יגיס ויהפך בתבשיל קודם שנתבשל כל צורכו, אע"פ שבלה"כ היה מתבשל, שהרי הוא חייב מן התורה משום מבשל. וכן אם היתה הקדרה מגולה והתבשיל שבתוכה עדיין לא נתבשל כל צורכו, והניח כסוי על הקדירה, חייב מן התורה משום מבשל כיון שע"י נתינת המכסה הרי הוא מקרב ומזרז את נתינת התבשיל. ואפ"י אם רוב התבשיל שבתוכה נתבשל כבר כל צורכו אלא שחלק ממנו עדיין לא נתבשל כל צורכו, אם כיסה את הקדירה חייב משום מבשל. ואפ"י אם היתה הקדירה מכוסה קודם לכן, אם הוסיף כיסוי ע"ג הקדירה או שהסיר הכסוי וחזר וכיסה, באופן שע"י פעולתו יתבשל התבשיל מהר יותר, ובשעה שעשה כן עדיין לא נתבשל כל צורכו, חייב מן התורה משום מבשל. וכן אם היתה מונחת על אש מכוסה או ע"ג פלטה חשמלית והתבשיל עדיין לא נתבשל כולו כל צורכו, אסור להעבירה למקום חם יותר. וכן אם היתה מונחת ע"ג קדירה אחרת המונחת על האש המכוסה או על הפלטה, והסיר את התחתונה ורוצה להניח את העליונה על האש או על הפלטה אסור לעשות כן שעדיין לא נתבשל כל התבשיל שבתוכה כל צורכו. [נמ"מ נראה שאם בדיעבד עשה כן ובאותה שעה היה כל התבשיל מבושל כמאכל בן דרוסאי, דהיינו שיהיה מבושל חלקית שהוא ראוי לאכילה מדוחק מותר לאכול תבשיל זה בשבת מפני שיש לצרף בזה דעת כמה מהראשונים הסוברים שאחר שנתבשל כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישול. ואע"פ שאין הלכה כן לענין דיעבד במעשה שבת דרבנן יש לסמוך על דבריהם להקל, ומותר לאכול תבשיל זה אפי" בשבת עצמה, והארכתי בזה בס"ד במק"א]

לגמרי, וא"כ משכחת לה דבלא הגסתו לא היה מתבשל אלא כמאכל בן דרוסאי, וכתב שדוחק לומר בדעת הריטב"א שיחלוק על רבותיו הרמב"ן והרשב"א דסבירא להו דבנתבשל כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישול. ועיי"ש. ובאמת שבחידושי הריטב"א הנד"מ (שבת יח.) כתב בהדיא דלאחר שנתבשל כמאכל בן דרוסאי אין בן משום בישול ושרי להגיס. ולפי זה א"א לבאר כן בדעת הריטב"א. ועיין להגרש"ז אויערבך בשות מנחת שלמה חלק ב' שהאריך ליישב דיברי הריטב"א. ועיין עוד בשו"ת באר יצחק אלחנן (או"ח ס' כב) ובשו"ת אימרי בינה (הלכ' בשר בחלב סימן ג' בד"ה ומדברי) ובשו"ת כונת הלב (סימן יט) ובשו"ת משנת אברהם (ח"ב סימן ג' ענף ג' דף כ"ד ע"ג) ובשו"ת פיסקי תשובה (ס' רצ"ט) ובספר שמירת שבת כהילכתה (דפוס" פ' כג אות קס"ו) ובשו"ת משנה הלכות ח"ו וח"ז ובמאמר הרה"ג ר' ישראל ביתן שליט"א שבקובץ מאור ישראל (תשס"ג עמ' פ' והלאה) ובספר מאור השבת חלק ב' (עמ' רס"ג)

ועיין להגר"צ אבא שאול זצוק"ל אור לציון חלק ב' (פרק יז אות ט') שכתב, שבדיעבד אם הסיר את הכסוי מתבשיל שלא נתבשל כל צורכו בליל שבת, וחזר וכיסה את התבשיל שרי לאוכלו בשבת, ובהערה שם ביאר טעמו, שהאוכל שבו בודאי נתבשל כמאכל בן דרוסאי, ויש לסמוך בזה על הראשונים הסוברים שכל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישול, אלא שהוסיף עוד באור לציון, דהבישול כאן הוי בגרמא שאינו אסור אלא מדרבנן. וע"ש. ויש להעיר על דבריו, שהרי לפי מה שנתבאר לעיל, לדעת רבים מרבותינו הראשונים אם מחזיר הכיסוי קודם שנתבשלו חשיב מבשל גמור מדאורייתא, ומבואר יוצא שאין זה רק גרמא, אלא חשיב מבשל בידים. וכן כתב בפשיטות הביה"ל סימן שיי"ח סעיף ד' בד"ה אפי", בדעת הראשונים הנ"ל, דנתינת הכיסוי כשלא נתבשל כל צורכו הוי איסורא דאורייתא, דאי לאוהכי היה מותר לגמרי, ושכן משמע בבאור הגר"א (סימן רנ"ז ס"ד סק"ז) שכתב שיש ללמוד דין זה מדין מגיס. ואמנם הרא"ש (שבת פ"ד ס"ו ב') והטור (ס"ס רנ"ז) נקטו לשון "שממחר לגרום בישולם בשבת" וכן בשו"ע ס' רנ"ז ס"ד כתב, שאסור להוסיף על הכיסוי מפני שתוספת זה "גורם" לה להתבשל, וכן נקט הרמ"א (ס"ס רנ"ט) "דגורם בישול" וכן כתב בספר מנורה טהורה (רנ"ט קני מנורה ס"ק ט"ז) שמלשון הרמ"א משמע קצת דלא הוי מבשל ממש אלא גרם בישול והוי דרבנן כגרם כיבוי, ולפי זה תמה למה אסר הרמ"א בתשובה (ס' ק"ב) אפי" בדיעבד. עי"ש.

אולם יש לדחות דמה שנקטו הפוסקים הנ"ל דגורם בישול, לאו היינו דלא חלשיב מעשה בידים אלא חשיב גרמא, אלא כוונתם דאף בלא תוספת הכיסוי בלא"ה היה מתבשל לאחר זמן ואף דבלא המעשה שעשה היה מתבשל, ובמעשה שעשה גרם לקירות הבישול, ומ"מ הוי מלאכה גמורה מן התורה, כיון דעלכ"פ קירב את בישולו, ומשום הכי החמיר בזה הרמ"א בתשובה אף בדיעבד. וכנה נתבאר לעיל בשם רבים מהראשונים, שחיוב מגיס הוי משום שמקרב בישולו וחייב מן התורה על קירוב בישול. וגם בדין המבואר שם בשו"ע לענין כיסוי, המעייין במקור הדברים בבית יוסף (סימן רנ"ז) יראה שמקורו מדיברי ספר התרומה וכמה ראשונים, ולשון ספר התרומה (סימן רל"א) אפי" מבושל כמאכל בן דרוסאי אסור להוסיף לא בגד ולא דבר אחר על ההטמנה משתחשך, לפי שבשבת "ממחר

הרה"ג הרב משה ויא שליט"א

מח"ס שמירת המזון כהלכתה

המנהג להקל ולאכול שעות הדבורים

ב. היראים (עמוד ב אכילות ס"ט ובהיאו המרדכי בפ"ב דביצה) וכן הסמ"ג (ל"ט סוף מצוה קלב) דנים על הרתחת הדבש עם הדבורים שבתוכו שאין לחוש לאיסור, משום דקימ"ל נותן טעם לפגם מותר. וכן הוא בשו"ע (יו"ד ס"י פא סעי' ח) ז"ל: "דבש דבורים מותר, ואף על פי שגופי דבורים מעורבים בו, וכשמפרישים הדבש מהם, מחממים אותו עמהם, מותר משום דהוי נותן טעם לפגם". ומבאר הפמ"ג (שם שפ"ד ס"ק כז) ז"ל: "ומיהו לכתחילה יש לחמם שלא יאיד סולדת בו, וגם לא ישהה ג' ימים לכתחילה דהוי כבוש". והנה כל חששם הוא מהדבורים המצויים בדבש אבל אינו חושש מהחמום או מעצם שהיית הדבש בשעוה. וכן המשנה ברורה (ס' קנח ס"ק יד) דן על התכת הדבש כדי להפרידו מהשעוה ואינו חושש מחימום הדבש עם השעוה. מכל זה נראה דנקטו שהשעוה מותרת.

ג. הטור (אורח חיים ס"ו תלג) כתב ז"ל: "וכתב א"א הרא"ש ז"ל, ע"כ נוהגים באשכנז שאין בודקים אלא בנר של שעוה אבל לא בנר של חלב, שמא יטיף על הכלים, ולא בנר של שומן שמא יטיף על כלי החלב ולא בנר של שמן שירא שמא יטיף על הבגדים". ובמג"א (שם ס"ק ה) כותב ז"ל: "נר של חלב נהגו להחמיר שיתירא פן יטיף על הכלים ועל הבגדים וכו' וא"ת של שעוה נמי מתירא פן יטיף על הבגדים וי"ל דאפשר לתקנו בכף של גחלים". ומדלא חיישינן בנר של שעוה מפני הטיפטוף העלול להטריף את הכלים, משמע שהשעוה מותרת.

[וכן רבים נוהגים להשתמש בהבדלה בנר של שעוה בדווקא ואין חוששים מלכבות את הנר החם בכלי כשר].

ד. בשדי חמד (כרך ט מערכת חנוכה ס"י יד) דן באריכות אם נר חנוכה צ"ל מהמותר לפיך, ויעו"ש דדן על חומרים שונים אבל לא הזכיר שעוה, ושם (בס"ב ב) מביא שהמנהג בעירו להדליק בנר שעוה.

וכעין זה בשו"ת בית שלמה (או"ח ס"י קח) נחלק עם הגאון מהר"ש קלוגר אם מותר להדליק נר חנוכה בשומן חזיר, ואינו מביא ראיה מנר שעוה למרות שמבואר ברמ"א (או"ח ס"י תרעג סעי' א) שהמנהג להדליק בנר שעוה.

ה. אפשר להוסיף עוד טעם להיתר השעוה והוא משום שאין לה טעם עצמי (כל טעמה הוא מהדבש המעורב בה) ונחשבת כפרשא בעלמא. וכן מצאנו בדברי המג"א (או"ח ס"י שכא ס"ק טז) ז"ל: "דהשעוה אינו ראוי לאכילה". ועי"ש שמביא מהגמ' דדבש מעיקרא אוכל ולבסוף אוכל. ושואל שאם הדבש, שם אוכל עליו ולא שם משקה, למה יגרע מפירות העומדים לאכילה דמותר לסחטן, ומישב שהדבש אסור לסוחטו כיון דהשעוה אינו ראוי לאכילה ולכן נחשב אוכל מתוך פסולת והו"ל בורר. ואם השעוה אסורה באכילה הו"ל משום שהשעוה אסורה באכילה.

וכן הורה למעשה הגר"ש אויערבאך זצ"ל ששעות דבורים מותרת ללא פקפוק וכן עמא דבר, והטעם משום דהשעוה אינה ממין אוכלין ואין שום אדם אוכלה בתור אוכל והויא כעפר או סיד יבש. ואף אם יש שמוצאים אותה כדי להוציא ממנה הדבש, אין זה אלא כמי שמוצץ עצים או אבנים להוציא מהם טעם הבלוע, דוודאי אינם נעשים אוכל מחמת זה.

וכן הסכימו להיתר הגר"ש אלישיב זצ"ל והגר"ש וואזנר שליט"א. והגר"ל הלפרין שליט"א (קובץ מהדרין ז) סובר שבזמננו נחשבת השעוה לאוכל ועל כן חושש לאיסור. וע' מאמרו של הגר"ש בראנדר שליט"א (קובץ צפונות טו וקובץ מבית הלוי, תשרי תשנ"ח), נושאים בהלכה (ח"א) ותהודת כשרות (גליון 15-14).

השעוה הנזכרת בדברי חז"ל הינה ככל הנראה שעוות הדבורים. זאת אפשר להסיק מדברי הגמרא (שבת כ"ב) המתארת את השעוה כ"פסולתא דדובשא" (פסולת הדבש) כלומר, כחומר הטפל הנותר לאחר הפקת הדבש הטהור מן הכוורת.

שעוה זו היא החומר ממנו בונה הדבורה את חלות הדבש, בצורת משושים. על פי המתואר בספרי המדע, השעוה מיוצרת על ידי שמונה בלוטות הנמצאות בבטן הדבורה, כתוצאה מאכילת דבש. הדבורה אוכלת דבש הנהפך ל"דם" ועל ידי פעולת תאים מיוחדת נהפכת לשעוה, שבמהותה שונה לגמרי מהדבש. הדבש מורכב מ-80% סוכרים ו-20% מים, בעוד הרכבה של השעוה הוא 70% אסטרם של חומצות שומניות, 15% חומצות שומניות ו-15% פחמימות. השעוה מופרשת מהבלוטות בצורה נוזלית, אך בבואה במגע עם האויר היא נקרשת ומקבלת צורה של לוחית דקיקה. [כדי ליצר עשרה גרם שעוה (שומנים) על הדבורה לאכול מאה גרם דבש (סוכרים)].

הדבורה לועסת את השעוה הנושרת מגופה, ובונה באמצעותה את תאי החלה. החלה משמשת בחלקה כתאי הטלת ביצים וגידול הוולדות, ובחלקה משמשת כתאי אגירת מזון, הוא הדבש. שעוה חדשה צבעה צהוב בהיר, ובמרוצת הזמן מקבלת צבע חום כהה או שחור. לשעוה טעם וריח נעים מחמת פרודות הדבש המעורבות בה, אבל היא לכשעצמה חסרת טעם, (לכן לאחר לעיסה ממושכת, פג טעמה).

מדברי הגמ' בבכורות (דף ז' ע"ב), שהדבש אינו מתמצה מגופה של הדבורה, משמע שההיתר הוא רק על הדבש עצמו, ולא על כל מה שנמצא בכוורת, ולפי"ז לכאורה השעוה אסורה באכילה, היות והיא מיוצרת בגופה של הדבורה. אמנם מדברי הלבוש (עט"ז ס"י פא ס"ח) משמע שגם השעוה מותרת כמו הדבש עצמו ז"ל: "דבש דבורים אינו דבר המתמצה מגוף הדבורה אלא עשבים שהם מאכל הדבורה מהם יוצא הדבש מליחות והדבורה יונק אותה באכילתה מן העשבים ומכנסת הדבש לתוך גופה ואח"כ מקיאה אותו לתוך הכוורת והשעוה הוא הפסולת של אותה יניקה הילכך דבש דבורים מותר".

וכן מביאור הרמב"ם על המשנה בע"ז (פ"ב מ"ז) נראה שהשעוה מותרת, ז"ל המשנה: "אלו מותרים באכילה וכו' והדבש והדובדבניות" ומבאר הרמב"ם: דובדבניות "החלות שבהן הדבש" וכן מבאר הברטנורה: "החלות שרודין מן הכוורת שבהן הדבש".

למרות שלדברי המדענים השעוה מיוצרת בגופה של הדבורה, נראה דהסכמת הפוסקים שיש להתיר את השעוה (ועיין לעיל פ"ג הערה 23 בענין סתירה בין דברי המדע להלכה). ונציין כמה מקומות שמהם מוכח שהשעוה מותרת:

א. מתוך שהתורה התירה את הדבש באכילה, למרות שהוא מאוחסן בתוך תאי השעוה משך תקופה ממושכת וא"כ נחשב שהדבש כבוש בשעוה, וכבוש כמבושל (יו"ד ס' קה), ואם השעוה אסורה לכאורה גם הדבש צריך להיות אסור מדין כבוש כמבושל ומתוך שהתורה התירה את הדבש מוכח שגם השעוה מותרת. וכן העירוני לגמרא בבא מציעא (דף מ"א) שמואב שם שכדי לשמר יין בחבית, חפיים את החבית בקירא. ומבאר רש"י (ד"ה חפוי בקירא) ז"ל: "טחו החבית מבפנים בשעוה כדרך שעושים אנו בזפת". ומתוך שלא חוששים מבליעת השעוה ביין, נראה שהיה פשוט להם להתיר את השעוה. ויש לעיין האם לשעוה יש דין שעי שאינו בולע ואינו פולט. ועי' במסכת עוקצין (פרק ג משנה יא) וצ"ע.

הרה"ג הרב ישי שרגא שליט"א

מח"ס "אור שרגא" ור"מ בישיבת "לב אליהו"

באיש העובד במד"א - לענין שבת

העושה כן מצוה קעביד, הוא תלוי בהודחה והותרה. וא"כ צ"ע דברי האג"מ שכ' דאי אמרינן דשבת דחויא יש לו להרופא להשתמט.

ומצאתי בס' תורת היולדת [פני"ט] שכ' ע"ד האג"מ: נראה שדבריו נאמרו בחו"ל שיש רופאים נכרים, ושם יש לו להשתמט כדי שלא ימצאוהו, אבל בא"י במקום שאין רופאים נכרים אלא רק ישראלים, מסתבר שאין לרופא להשתמט, וראיה לזה, דהרי כ' הכס"מ דהמקור ששבת דחויא הוא מטומאה שדחויא בצבור, והנה בכהנים ודאי שאין לומר שאם כולם טמאים שישתמט כל אחד ויטיל את העבודה על חברו, דהא מאחר והטומאה נדחית בצבור, והיא צריכה להעשות, א"כ מה לי הוא ומה לי חברו, וכמו"כ במקום שאין רופאים נכרים, אלא רק ישראלים מה לי הוא מה לי אחר, עכ"ד.

ומעתה אי נימא דדברי האג"מ נאמרו רק במקום שאם ישמיט את עצמו הישראל יעשה זאת נכרי, א"כ לא קשיא קושייתנו לעיל, דה"נ במקום שיעשה זאת ישראל אחר מודה האג"מ שאין לו להשמיט את עצמו, דהא אין נפק"מ מי יעשה זאת, דבלא"ה הוי מעשה מצוה, ולא עבירה. וכמשנ"ת.

אכן, לכאורה יש להעיר ע"ז, דהא מפורש בשו"ע [ס"ה שכת] דאין עושין דברים אלו של הצלת נפשות רק ע"י גדולים ובני דעת ולא ע"י גויים. וא"כ אף במקום שיש גויים אין לו להשמיט את עצמו. אכן י"ל דהתם בחו"ל הטיפול הוא לא רק בבני"י, אלא גם בנכרים, ובכה"ג שפיר יכול לעשות ע"י גויים מעיקר הדין. וכן נראה מסוים דברי האג"מ שם, שביאר את ההיתר לרפאות גויים בזה"ל משום איבה. ע"ש.

אכן, אי נימא הכי, א"כ שוב אין לחלק בין נדון האג"מ לנדון החת"ס כמ"ש לעיל [ד"ה אכן נראה], דהנה לעיל נתבאר דהחילוק בין ב' הנדונים הוא, דעובדא דהחת"ס אם יכין הכל מע"ש א"כ אין כאן חילול שבת כלל, משא"כ בנדון האג"מ בכלל אופן יהיה חילול שבת, ובזה גם החת"ס מודה דשרי להשאיר את הטלפון פתוח. עיין שם. והנה כל זה נכון רק אם אמרינן דבלא"ה יהיה חילול שבת, דאם לא הרופא הזה יחלל שבת אז רופא ישראל אחר יחלל שבת, אבל אי נימא דאם לא הישראל יעשה אזי רופא נכרי יעשה, ובאופן כזה לא יהיה חילול שבת כלל, א"כ י"ל דפשיטא דאסור לו להשאיר את הטלפון פתוח, והלא על כגון דא כ' החת"ס: "וכי אין אנו מצווין להכין בע"ש כל ההכנות לחולה כדי שלא נצטרך לחלל שבת", וא"כ הכא נמי נימא שישגור את הטלפון ולא יחלל שבת. ולפ"ז לא עלה בידינו ליישב את דברי האג"מ עם דברי החת"ס.

ואולי י"ל בזה, דהנה מש"כ החת"ס ד"וכי אין אנו מצווין", וכו', דברות קודשו מיוסדים עמש"כ איהו גופיה בתשובה אחרת [חיו"ד ס"ה של] לאסור ניתוחי מתים לצורך לימודי רפואה, באשר לדברי הרופאים ע"י ניתוחי מתים יוכלו ללמוד על מחלות רבות, ולרפאות חולים רבים, וטענתם בפייהם שפיקו"נ דוחה את כל התורה, והחת"ס כ' לאסור בכל תוקף, וטעמו, דהא דפקו"נ דוחה כה"ת כולה, גדר הדבר הוא דאם היה חולה לפנינו היה זה בכלל פקו"נ, אכן כל עוד שאין חולה לפנינו כעת אין היתר דפקו"נ להתיר איסורים. ע"ש.

ולפ"ז נראה, דזה ביאור ד' החת"ס הכא, דכיון שאין חולה לפנינו אין בכוחנו לדחות כה"ת כולה, דאין כאן פקו"נ, ואין סיבה לכהן לותר על קדושת כהונתו.

ולפ"ז אפשר, דגם החת"ס מודה בנדון האג"מ שיכול הרופא להשאיר את הטלפון פתוח, כיון דכעת יש פקו"נ לפנינו, ויש חולה לפנינו הזקוק לעזרה, ושפיר שייך לומר דפקו"נ דוחה את כה"ת כולה. ודו"ק.

ע"ד השאלה: באיש העובד במד"א, ומתוקף תפקידו, כשיש אירוע בסביבתו הוא מקבל קריאה באופן מיד, האם חייב או רשאי להשאיר בשבת את הפל' פתוח.

תשובה: הנה בשו"ת חתם סופר [יו"ד ס"ה שלח], דן באריכות ע"ד רופא כהן אם מותר לו לקבל משרה מהמדינה, להיכנס לחדר המתים קודם הקבורה, ולבדוק אולי ימצא שם אדם חי, והוי פקו"נ, והשואל תלה דין זה אם אמרינן דכל האיסורים הותרו או נדחו אצל פקו"נ, וע"ז השיבו החת"ס וז"ל, ואפי' אי יהיבנא ליה טעותיה [דכל האיסורים הותרו מפני פקו"נ], היינו אם עומד לפנינו פקו"נ ויש לפנינו כהן וישראל, נאמר כל הזריז ה"ז משובח ולא נדקדק בין כהן לישראל, אבל שיהיה כהן מכין לעצמו לוותר על קדושת כהונתו, שאם יזדמן לפנינו פקו"נ שיהיה הוא המתעסק ולא אחר, וכי אין אנו מצווין להכין בע"ש כל ההכנות ליולדת ולחולה כדי שלא נצטרך לחלל שבת, עכ"ל. ומבואר דכל שיכול למנוע עצמו מע"ש מלעבור איסור חייב לעשות כן לכו"ע, ואף למ"ד הותרו כל האיסורים אצל פקו"נ.

אמנם באגרות משה [ח"ד מאו"ח ס"ה עט], נשאל מרופא היאך לנהוג ביום שב"ק לענין פקו"נ, והשיב: דהנה הרמב"ם רפ"ב משבת כתב: "דחויא" היא שבת אצל סכנ"פ, וצ"ב לאיזה דבר נוגע מה שהיא דחויא ולא הותרה, וצ"ל, דאף שאינו נוגע למעשה לענין השתדלותו לאהדורי בתר היתרא, יש לנו לידע אם עשיית מלאכה בשבת לפקוח נפש הוא מעשה איסור, ורק שנדחה וחייבין לעבור על איסור שבת, או שאין זה מעשה איסור כלל במקום פ"נ, ונפק"מ לרופא, שאם הוא במקום שיש עוד רופאים אין לו להמציא עצמו שיהיה נקל למצוא אותו, אלא צריך לסגור המשרד והטלפון שיוכלו למצוא אותו, דמאחר ויש עוד רופאים אין עליו שום חיוב רק לאלו שבאו אצלו, וכו', ומבואר מדבריו דה"נ אי נימא דשבת הותרה אצל פקו"נ, א"כ מותר לו להמציא את עצמו להציל אף במקום שיכול לכתחילה להישמט מכך, ובזה גופא תלויה המלוקת אם שבת הותרה או דחויא. וזה לכא' דלא כהחת"ס.

אכן נראה דיש לדון ולחלק בין נדון החת"ס לנדון האג"מ, דמש"כ החת"ס "וכי אין אנו מצווין להכין בע"ש כל ההכנות ליולדת ולחולה כדי שלא נצטרך לחלל שבת", הנה י"ל דבכה"ג כו"ע לא פליגי דחייב להכין את כל הדרוש לחולה מע"ש, דהא אם לא יכין בע"ש, יצטרך לחלל שבת, ואם יכין מע"ש לא יצטרך לחלל שבת ולעבור על איסור כלל, ומשו"ה אמרינן שחייב להכין הכל מע"ש, אבל בנדון האג"מ, דכל השאלה היא אם הרופא הזה יחלל שבת להצלת החולה, או שרופא אחר יחלל שבת להצלת החולה, ואין פה מניעת חילול שבת בעצם, אלא בכל אופן יש פה מעשה של חילול שבת, א"כ אי אמרינן דשבת הותרה אצל פקו"נ, י"ל דאין נפק"מ מי יעשה זאת, וי"ל דבזה גם החת"ס מודה.

מיהו, לכא' עדיין יש להעיר ע"ד האג"מ, דהנה נתבאר אצלינו במקו"א, דאם החולה, אינו מעונין לחלל בעצמו את השבת, ורוצה שאחרים יעשו עבורו, דמותר לאחר לעשות כן עבורו לכתחילה, ולא אמרינן דכיון דסו"ס הוא יכול בעצמו לחלל, למה ניתן אחרים לחלל את השבת, וביארנו שם, דאין זה שייך להדין ד"אין אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חבריך", כיון שאין מעשה החילול שבת עבור החולה בגדר חטא, אלא אדרבה מצוה גמורה של "וחי בהם".

ומעתה, אם הרופא רוצה להשאיר זמין לכתחילה עבור הצלת חולים בשבת, לכא' אין צריך להשתמט מלעשות כן, דהא מצוה קעביד, ומה לי אם הוא יעשה את המצוה או אחרים. וא"כ לכא' לכו"ע יש לו לזמן את עצמו לכתחילה לסייע בפקו"נ. וכמו"כ לא מסתבר לומר דמש"כ

הבה"ח יוסף חיים ישראלוב הי"ו

זוכה במבצע החידו"ת

בדין שיעור קביעת סעודה בפת הבאה בכיסנין

מצטרף לכדי 210 גרם של קביעות סעודה.

ובספר זאת הברכה (פ"ד עמ' 38) הביא שם קושיא ע"ד האורל"צ מדברי המשנ"ב בס"ק קפ"ד ס"ק י"ח שכתב שכל המאכלים שאכל בסעודה נחשבים לסעודה אחת, וכלא נתעכל המזון הראשון דמי. וכתב ליישב ששם מדובר בסעודה חשובה שלדעת התוס' זמן העיכול הוא כמה שעות אך המג"א שהוא מקור דברי המשנ"ב חידש סברא זאת ליישב מנהג העולם לדעת רש"י וכו'. נמצא שכאשר לא מדובר בסעודה חשובה ולדעת התוס' אינו יכול לברך ברכה אחרונה כיון שעבר זמן העיכול וכו' עיי"ש.

ואפשר דקושיא מעיקרא ליתא מכאן על דברי האורל"צ וזה משום דהאורל"צ לא הצריך שיהיה עיכול בפועל שנקשה מזה שהוא אוכל וממילא הכל נחשב לסעודה אחת וכלא נתעכל דמי, אלא דס"ל להאורל"צ דמכיון ששיעור שעה וחומש הוא שיעור עיכול, א"כ לגבי כביעת סעודה מה שאוכל בזמן זה דינו להתחבר לאחד, ומאחר שלאחר החיבור יש שיעור קביעות סעודה הו"ל אגן סעודת קבע, ומשא"כ שאכל כמות זו ביותר מזמן זה שאין האכילה מצטרפת לחיבור אחד ושני כ"ז מהנידון עד מתי יכול לברך ברכהמ"ז שאז אנו דנים אם יש כאן עיכול אם לא, ולפי"ז אין צריך לידחק בתירוצו של הזאת הברכה דהנ"ל שג"כ אינם נראים אולם קשיא לי על דברי האורל"צ הנ"ל מהטעם האחר וככל המבואר

ואשר ע"כ נראה דכל שהפסיק יותר מכדי אכילת פרס לכל כזית וכזית משעיור קביעות סעודה הו"ל הפסק, ואם אין שיעור קביעות סעודה לולי שנחבר את האכילות אין לו ליטול ידיו ולברך המוציא וברכהמ"ז, אלא מזונות ועל המחיה ויש לנו לנקוט כדעה שמחשבת את זמן אכילת פרס שזה 4 דקות דכיון דהוא ספקא במידי דרבנן נקטין כדברי כולם להקל.

בשו"ע כתב (ס"ק קס"ח סעיף ו) שפת הבאה בכיסנין מברך עליה בורא מיני מזונות ולאחריו ברכת מעין שלש, ואם אכל שיעור שאחרים קובעים עליו סעודה (אע"פ שהוא לא שבע מזה) מברך עליו המוציא לחם מן הארץ וברכת המזון (כלחם ממש)

והרמ"ה (ס"ח סעיף טו) כתב [בדיני ברכת המזון] דכל דהפסיק באכילת כזית פת בכדי אכילת פרס שוב אין לברך ברכת המזון מכיון ששהה כדי אכילת פרס.

ובשו"ת קרבן אישה הוכח מכך שכמו שבברכהמ"ז פסק הרמ"ה שאם הפסיק יותר מכדי אכילת פרס, זה נחשב כהפסק לגבי ברכהמ"ז כך גם בפת הבאה בכיסנין שאם שהה א"צ לברך ברכהמ"ז,

וכ"כ מרן מאור ישראל זיע"א בספרו הליכות עולם (ח"ב עמ' קיג) והוסיף לציין לגמ' בכריתות (ג) דלכא"ו משמע כדעת הקרבן אישה (דהנ"ל) וזל"ק: וצריך שיאכל כזית מפת הבאה בכיסנין בתוך כדי אכילת פרס, עיי"ש. ולגבי זמן אכילת פרס יש כמה דעות כמובא בשו"ת יחוה דעת (ח"א ס"י ז) שהאריך בזה והכריע שהוא זמן של שבע וחצי דק' עיי"ש.

וא"כ ממילא לפי"ז יש לאכול הח' כזיתות (210 גרם) בתוך זמן של 60 דקות (שהוא כל כזית באכילת פרס) ועוד שאם עשה הפסקה של יותר מאכילת פרס ודאי שאין מצטרף להמשך אכילתו, ואף שבאופן כללי אם אכל לדוגמא למ"ד אכילת פרס שבע וחצי דקות בתוך שעה מ"מ כיון שהפסיק עכ"פ במשך זמן זה יותר מכדי אכילת פרס אין חיבור לאכילות ויש לברך מזונות ועל המחיה ועיין גם בספר עולת שיחי (בקובץ השו"ת ס"ד) וי"ל ודו"ק.

אולם הרב בן ציון בספרו אורל"צ חלק ב' כתב שאם אוכל שיעור קביעות סעודה בתוך שעה וחומש ושיאכל 210 גרם בתוך השעה וחומש עדיין מצטרף לכדי קביעות סעודה עיי"ש. וטעמו מחמת זמן העיכול שהוא שעה וחומש וכל אוכל שאוכל בתוך זמן מכולו מצטרף לעיכולו וא"כ

העלון מוקדש:

לע"נ:

ה"ה דוד עמרם בן איזה ז"ל
הרב חיים בן מרים זצוק"ל
ר' יוסף בן בודה זצ"ל
ה"ה אהרון בן נעימה ז"ל
ה"ה דייזי בת מרים ז"ל

להצלחת:

אברהם בן פרחא הי"ו
מרדכי בן מרים הי"ו

לתגובות הארות והערות ותורמות:

וכן למשלוח החידו"ת

054-8489260

ת.ד. 50161 ירושלים

maymon@okmail.co.il

תודתינו נתונה

לר' אברהם בן ישראל הי"ו על תמיכתו
הרבה בגליון יתן ה' יצליח בכל מעשה ידיו
אמן ואמן!

הדפסה בחסות:

דפוס "צבעי הקשת"

050-5506063

גרפיקה ועימוד:

א.ב.י

054-8489260

ניתן להאזין לשיעורו

השבועי במוצ"ש

של מו"ר הראשל"צ

הרב יצחק יוסף שליט"א

ברדיו רשת מורשת

FM 104.7

או בקול מרן

058-3257777